

BÓG W TERENIE IKONOSFERA KASZUBSKICH KAPLICZEK

Wstęp

Mimo zmieniających się warunków: globalizacyjnej unifikacji i reprodukowanej sztuki masowej, a także sekularyzacyjnych procesów dotykających Europę, kapliczki nieprzerwanie są obiektami, które darzy się uwagą i opieką. Nadal istnieją te powstałe w ubiegłych wiekach (co znaczy, że ktoś stale dba o nie) i ciągle powstają nowe (mimo powszechnego dostępu do kościołów). Kapliczkowe figury nadal bywają też obiektem zachowań rytualnych (nabożeństwa majowe, czerwcowe, święcenie pokarmów) oraz ulokálniania (czyli prób nadania swoistego charakteru ikonosferze¹).

Ikonosfera w podstawowym, słownikowym znaczeniu to „ogół obrazów charakterystycznych dla jakiegoś miejsca, okresu lub jakiejś kultury”². Podkreśla się w tej

definicji wagę sposobu tworzenia i kształtowania przez ludzi przestrzeni wizualnej oraz jej przekaz (forma komunikowania) i odbiór. To – jak zauważa Tomasz Siemiński – otoczenie wizualne, a więc zbiór przedmiotów w ustrukturyzowanej formie posiadającej sens i znaczenie (choć nie zawsze uświadomione)³.

Celem artykułu jest zinterpretowanie ikonosfery kapliczek nie w optyce wyrafinowanego sztuki, czy rygorystycznych ram historii sztuki, lecz w duchu Hansa Beltinga. Niemiecki badacz rozumie wizerunki/obrazy jako nośniki przekonań, norm i działań społecznych⁴. A trudno zresztą pominąć samonarzucający się fakt, że drogi sztuki i religii w przestrzeni codziennej w dużej mierze się rozeszły. Mój wybór padł na kapliczki maryjne z racji nadal żywego na Kaszubach kultu maryjnego objawiającego się nie tylko w licznych sanktuariach, ale też stale obecnym, przekazywanym z pokolenia

¹ O próbach zawiązania relacji reprodukowanych masowo figur z miejscem i czasem poprzez uszczegóławianie i ozdabianie, rozumiane jako symboliczne uobecnienie oryginału w kontekście ikonosfery kaszubskich kapliczek pisałam więcej w: A. Bednarek, *Przedstawić Tajemnicę. Ikonosfera i ikonografia kaszubskich kapliczek maryjnych – analiza wybranych przykładów*, [w:] *Mała architektura sakralna Kaszub. Perspektywa antropologiczna*, red. K. Marciniak, Gdańsk 2016, s. 181–195.

² *Ikonosfera*, [w:] *Słownik Języka Polskiego PWN*, on-line: <<https://sjp.pwn.pl/sjp/ikonosfera;2561192.html>>; [dostęp: 2.10.2018].

³ T. Siemiński, „Rajskie ogrody” w ikonosferze wsi kaszubskiej. *Synkretyczna forma kultury potocznej*, Pruszcz Gdański 2010, s. 15. Zob. też: tegoż, *Siła obrazów i symboli: dziedzictwo wizualne Kaszub*, „Acta Cassubiana” 2016, nr 18, s. 43–62.

⁴ Zob. H. Belting, *Antropologia obrazu. Szkice do nauki o obrazie*, przeł. M. Bryl, Kraków 2012.

na pokolenie zwyczaju nabożeństw majowych i październikowych (śpiewanie pieśni maryjnych, odmawianie litanii loretańskiej oraz różańca).

Materiał, który zaprezentuję, to w sporej części (choć nie jedynej, gdyż do wielu kapliczek dotarłam przy okazji samodzielnych badań terenowych) dokumentacja zgromadzona w trakcie inwentaryzacji prowadzonej w ramach realizowanego w gdańskim Muzeum Narodowym projektu *Ostańce Prób*. Skatalogowano wówczas 2 539 kapliczek, z czego 1 235 na samych Kaszubach⁵. Zgromadzony materiał ikonograficzny zainspirował mnie do odczytywania i ideowej interpretacji przedstawień kapliczkowych.

1. Kapliczki: etymologia i źródło

Tadeusz Seweryn, w pracy *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*, definiując słowo „kapliczka” przytacza jego łacińską nazwę: polski termin pochodzi bowiem od słowa *cappa* (zdrobniale *capella*) oznaczającego płaszcz⁶. Kojarzone głównie z polskim krajobrazem kapliczki odwołują się do francuskiej korzeni. Zawdzięczają bowiem swą nazwę małemu kościołowi w Tours, zbudowanemu w V wieku nad grobem św. Marcina. Jego płaszcz – jako relikwię – przechowywano

w niewielkim pomieszczeniu zwanym *cappa S. Martini*, a na wzór którego zaczęto budować niewielkie świątynie⁷. Rozważania Seweryna potwierdza Jan Wierusz Kowalski, dopowiadając, że za kultem św. Marcina stoi ochrzczony w 496 roku władca Franków – Chlodwig I⁸. Choć kapliczki, które znamy z polskich dróg odeszły od pierwotnej proveniencji, poszerzającej panteon świętych i rezygnując ze szczątków ciał swoich patronów czy przedmiotów z nimi związanych, nadal łączą się one z sakralizacją *profanum*. Ich podstawowy cel został zatem zachowany, choć zmieniła się ich zawartość – relikwie, fizyczne znaki świętości, zastąpiono figurkami/obrazami – nierzadko wytworami masowej reprodukcji, pozbawionymi istotnej dla relikwii oryginalności.

Za podstawowy impuls do budowania kapliczek w Polsce można uznać mariofanie, z którymi wiążą się „cudowne” figury, czy też obrazy słynące łaskami: „narodowe” – jak np. ikona Matki Bożej Częstochowskiej, bądź „lokalne” – jak np. ikona Matki Bożej Bocheńskiej. Na gruncie kaszubskim można wymienić choćby łaskami słynący obraz Matki Bożej Kościerskiej Królowej Rodzin (będący *de facto* kopią obrazu Matki Bożej Śnieżnej z rzymskiej Bazyliki Santa Maria Maggiore), figurę Matki Bożej Sianowskiej, czy też figurę Matki Bożej Swarzewskiej.

Z kościerskim wizerunkiem wiąże się historia biskupa włocławskiego (do tej diecezji należała niegdyś Kościerzyna), który około 1610 roku przebywał w Rzymie. W stolicy katolicyzmu modlił się on o ratunek dla pomorskiego ludu, który w tym czasie odchodził od jedności z Kościołem. W trakcie

⁵ Uwaga objęto szeroko pojęte Kaszuby, gdyż do badań włączono także kłopotliwe definicyjnie Trójmiasto: z kaszubską bez wątpienia Gdynią, pogranicznym Sopotem oraz powiększonym o okoliczne wsie kaszubskie Gdańskiem, zob. J. Mordawski, *Geografia współczesnych Kaszub*, [w:] J. Borzyszkowski, J. Mordawski, J. Treder, *Historia, geografia, język i piśmiennictwo Kaszubów. Historia, geografia, język i piśmiennictwo Kaszubów*, red. J. Mordawski, przeł. J. Treder, Gdańsk 1999, s. 78, 80, 85, 100, 102–104; zob. C. Obracht-Prondzyński, *Kaszubi dzisiaj. Kultura – język – tożsamość*, Gdańsk 2007, s. 11–12; zob. *Pomorze – mała ojczyzna Kaszubów. Historia i współczesność*, red. J. Borzyszkowski, D. Albrecht, przeł. P. Żwak, B. Ollech, Gdańsk–Lubeka 2000.

⁶ T. Seweryn, *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*, Warszawa 1958, s. 12.

⁷ Tamże.

⁸ J.W. Kowalski, *Świat mnichów i zakonów*, Warszawa 1987, s. 132.

modlitwy doświadczył wizji, w której Najświętsza Maria Panna poradziła mu, aby ocalenia dla członków swojej wspólnoty szukał w kopii rzymskiego obrazu Matki Bożej Śnieżnej zawiezonego do kościołów swojej diecezji⁹.

Gotycką figurę sianowską – wedle legendy – cudownie odnaleziono w lesie, w paprociowym krzaku. Tu też „naprędce uszykowali małą kaplicę [...], do której cudowną figurę wstawili. A kiedy ludzi wiele przychodziło do Sianowa uczcić Najświętszą Pannę, pobudowano większy kościół, przy którym też osobnego proboszcza ustanowili”¹⁰. Zanim jednak wybrała Sianowo, wędrowna i kapryśna figurka najpierw ukazała się w pobliskim Mirachowie: „[...] bo tam, jak mówili, przepłynęła przez jezioro i we wielkiej jasności tę figurę znaleźli. Wtedy zaczęli kościół stawiać w Mirachowie dla cudownej figury. Ale w Mirachowie nie chciała Matka Najświętsza pozostać, tylko tu w Sianowie”¹¹.

Z gotycką figurą swarzewską wiąże się natomiast legenda o cudownym ocaleniu holenderskiego żagłowca. Podczas szalejącego sztormu marynarze oddali się w opiekę Matce Bożej, modląc się przed wyrzeźbioną przez jednego z żeglarzy figurką. Prośby zostały wysłuchane: mimo walki z żywiołem, załoga przeżyła, bezpiecznie docierając do lądu. Ku pamięci nadziemskiej

interwencji i ku chwale bożego miłosierdzia, lipową rzeźbę swojej wybawicielki uratowani Holendrzy pozostawili w Swarzewie, w pobliżu wiejskiej studzienki, czyli według legendy – w miejscu ocalenia¹².

Warto w końcu dodać, że wszystkie mariofanie to objawienia prywatne, często na wpół legendarne, utrwalone przez przekaz ludowy. Owszem, niektóre bywają uznane, zaadaptowane i propagowane przez instytucjonalny Kościół rzymskokatolicki (jak np. Lourdes czy Fatima), ale trzeba pamiętać, że wszystkie mają charakter wizji prywatnych. Nadto, wiąże się z nimi pewne zamiłowanie do sensualizmu. Jak bowiem konstatuje Stefan Czarnowski, cechą charakterystyczną mariofanii jest objawienie wizerunku, a wręcz dochodzi w nich do zespolenia postaci Matki Bożej z jej wizerunkiem¹³. Podobnie w kapliczkach: figura Maryi jest dla wiernych niejako streszczeniem jej prawdziwej postaci, symbolicznym uosobieniem. Świadczą o tym wypowiedzi wiernych akceptujące wszystkie wizerunki Rodzicielki Chrystusa („Każda Matka Boża jest piękna”). Objawienia maryjne w tym swoistym utożsamieniu figurki (wizerunku) z osobą odgrywają kluczową rolę. To przykład sensualistycznej nierozróżnialności – a więc traktowania rzeźby, czy obrazu jako namiastki świętej osoby¹⁴.

⁹ Zob. J. Więckowiak, *Madonny Pomorskie*, Pelplin 2009, s. 166–175; E. Stencel, M. Szczepiński, *Sanktuarium Matki Bożej Kościarskiej Królowej Rodzin*, Pelplin 2003.

¹⁰ *Obrazy cudowne i miejsca w dzisiejszej Diecezji Chełmińskiej, podług urzędowych akt kościelnych i miejscowych podań*, opisał ks. Fankidejski, św. Teologii Licencyat, Wikariusz Tumski i Profesor przy Collegium Marianum w Pelplinie, 1880, cyt. za: *Matka Boska Sianowska. Królowa Kaszub (sanktuarium Sianowo)*, online: <<http://sanktuarium-sianowo.pl/historia-sanktuarium.html>>; [dostęp: 2.03.2019].

¹¹ Tamże. Zob. też J. Więckowiak, *Madonny Pomorskie...*, dz. cyt., s. 209–211.

¹² J. Samp, *Madonna na spienionej fali*, [w:] tegoż, *Mitopeje Pobrzeża Bałtyku*, Gdańsk 2009, s. 141–142. Więcej o sanktuarium i samej Madonnie Swarzewskiej zob. J. Więckowiak, *Madonny Pomorskie...*, dz. cyt., s. 49–76.

¹³ S. Czarnowski, *Kultura religijna wiejskiego ludu polskiego*, [w:] tegoż, *Dziela*, t. 1: *Studia z historii kultury*, Warszawa 1956, s. 99.

¹⁴ Tamże, s. 91–92. Zob. też: J. Tokarska-Bakir, *Obraz osobliwy. Hermeneutyczna lektura źródeł etnograficznych. Wielkie opowieści*, Kraków 2000, s. 230.

2. Kaszubska pobożność maryjna

Stawianie kapliczek – nie tylko tych bezpośrednio poświęconych Matce Jezusa – to jedna z form wyrazu kaszubskiej pobożności maryjnej¹⁵, zanurzonej w tradycyjnej pobożności katolickiej, na którą składają się pieśni, nabożeństwa, modlitwy, sanktuaria i sakramentalia poświęcone Marii z Nazaretu. Większość nabożeństw odprawianych przy kapliczkach jest poświęconych właśnie Najświętszej Pannie (różaniec, litania loretańska, pieśni maryjne śpiewane podczas nabożeństw majowych). Nie tylko zresztą nabożeństwa majowe i październikowe są wyrazem kultu maryjnego, także w innych zachowaniach pozaliturgicznych można dostrzec tę formę pobożności. „Pusta noc” – gromadząca wiernych w noc przed pogrzebem jednego z członków wspólnoty – również omadlana jest różańcem, litaniami i pieśniami maryjnymi. Ponadto w kościołach przed poranną mszą nierzadko można odsłuchać *Godzinki o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny*, czyli ułożoną według godzin brewiarzowych modlitwę paraliturgiczną wyśpiewywaną przez okolicznych śpiewaków (najczęściej tych samych, którzy wspierają wspólnotę podczas „pustych nocy”). Podobnie jak wśród innych grup o wyznaniu katolickim, na Kaszubach praktykowana jest także modlitwa przypominająca wydarzenie zwiastowania

i inkarnacji, czyli Anioł Pański – inspirowana w samo południe dźwiękiem dzwonów z okolicznego kościoła czy kaplicy.

Pobożność maryjna jest też związana z kulturą kaszubską przez pielgrzymowanie do sanktuariów poświęconych Matce Bożej, tj.: Sanktuarium Królowej Kaszub – Matki Bożej Sianowskiej (parafia pw. Narodzenia NMP w Sianowie), sanktuarium nazywanej Gwiazdą Morza (*Stella Maris*) Madonny Swarzewskiej (Sanktuarium Narodzenia NMP Królowej Polskiego Morza w Swarzewie) oraz kościerskie Sanktuarium Matki Bożej Królowej Rodzin, jak również Sanktuarium Pasyjno-Maryjne w Wejherowie z łaskami słynącym obrazem Matki Bożej Wejherowskiej oraz Sanktuarium Kalwaryjskie w Wielu z obrazem Matki Bożej Pocieszenia¹⁶. Monika Mazurek zasadnie odczytuje ruch pielgrzymkowy w kontekście tożsamości kaszubskiej, wskazując, że religia traktowana jest jako jeden z wyznaczników tożsamości etnicznej¹⁷. To zresztą szerszy temat, dotyczący etniczności religii i jej roli w budowaniu i umacnianiu tożsamości grupowej¹⁸. Szczególnie silny kult Najświętszej Marii Panny oraz zakorzenienie Kaszubów w chrześcijaństwie w ogóle, tłumaczy Józef Borzyszkowski:

¹⁵ O tego rodzaju dewocji Kaszubów pisano obszernie m. in. w tomie zbiorowym pt. *Kult Matki Bożej na Kaszubach i Pomorzu. Studia nad kulturą religijną Kaszubów i Pomorza*, red. G. A. Kustusz, B. J. Soiński, Wejherowo 1999; J. Borzyszkowski, *Rola kultu maryjnego w małych wspólnotach etniczno-kulturowych na przykładzie społeczności kaszubskiej*, w: tegoż, *Z dziejów kościoła katolickiego na Kaszubach i Pomorzu w XIX i XX wieku*, Gdańsk–Pelplin 2000, s. 270–288. J. Perszon także podjął ten temat w rozdziale pt. *Rodzina – środowiskiem wiary? Pobożność maryjna młodych Kaszubów*, [w:] tegoż, *Kaszubi. Tożsamość. Rodzina*, Gdańsk 2015, s. 53–92.

¹⁶ Zob. J. Borzyszkowski, *Sanktuaria maryjne Pomorza w diecezji chełmińskiej – legenda, tradycja i historia*, [w:] tegoż, *Z dziejów kościoła katolickiego na Kaszubach i Pomorzu w XIX i XX wieku*, Gdańsk–Pelplin 2000, s. 236–269; W. Cichosz, L. Urbanowicz-Pluto, *Kaszubi i Królowa ich serc: Madonna Sianowska i Swarzewska*, „Studia Gdańskie” 2010, nr 27, s. 119–129. O kaszubskim ruchu pielgrzymkowym do sanktuariów wspomina także C. Obracht-Prondzyński, *Kaszubi: między dyskryminacją...*, dz. cyt., s. 345–346.

¹⁷ M. Mazurek, *Rola pielgrzymek w kształtowaniu tożsamości kaszubskiej*, „Colloquium” 2015, nr 3, s. 134.

¹⁸ O religii rozumianej jako istotny składnik tożsamości grupowej zob. C. Obracht-Prondzyński, *Kaszubi: między dyskryminacją...*, dz. cyt., s. 341.

[...] każda społeczność naszego kręgu kulturowego, zarówno narodowa czy regionalna, etniczna, im bardziej zakorzeniona w tradycji, tym mocniej osadza swoją kulturę w kręgu wartości chrześcijańskich. W tym też kontekście można widzieć rolę kultu maryjnego Maryi Patronki, Opiekunki, Pośredniczki, Poczyszycielki dla tych, którzy częściej niż wielkie społeczności narażeni są na niezrozumienie, poczucie obcości, wyobcowanie¹⁹.

Zobrazowanym świadectwem gorliwego kultu, jakim Kaszubi darzą Marię z Nazaretu jest ilość i różnorodność figur maryjnych umieszczanych w przydomowych, czy przydrożnych miejscach kultu. Bez wątplenia to Matka Boża jest królową kaszubskich kapliczek: blisko 70 % skatalogowanych punktów (878 z 1 235) w ramach wzmiankowanego projektu jest poświęconych właśnie matce Jezusa²⁰. Okazuje się, że Bóg na Kaszubach ma twarz Maryi.

¹⁹ J. Borzyszkowski, *Rola kultu maryjnego...*, dz. cyt., s. 275–276.

²⁰ Zob. *Ostańce Prób*, online: <www.mapakapliczek.pl>; [dostęp: 6.06.2015]. Niestety, od 2019 roku z niewiadomych przyczyn internetowa mapa kapliczek jest niedostępna (podobnie jak adres samego projektu: www.ostanceprosb.pl). Strona była mapą-katalogiem zawierającym dokumentację fotograficzną, wirtualne spacerki, informacje na temat obiektów (dotyczące roku ich powstania, twórców, legend i intencji z nimi związanych) oraz usytuowanie GPS. Niestety ani Muzeum Narodowe w Gdańsku, ani Fundacja Ostańce Nadziei nie zadbały o jej odpowiednie zabezpieczenie. Jedynymi aktualnie (19.06.2019) dostępnymi pozostałościami po pracach projektowych, pozostają wydane w ramach przedsięwzięcia książki: dwa albumy (*Ostańce prób*, red. M. Meller, W. Elwart, Gdańsk 2011; T. W. Lange, *Stavkirker. Norske kirke i Gdansk*, Gdańsk 2015) oraz zbiorowa monografia (*Mała architektura sakralna Kaszub. Perspektywa antropologiczna*, red. K. Marciniak, Gdańsk 2016), a także kanał w serwisie YouTube, dostęp online: <<https://www.youtube.com/user/ostanceprosb>>; [19.06.2019].

3. Inne wizerunki kapliczkowe

a) Bóg Ojciec

W przeciwieństwie do południowej Polski na Kaszubach nie znajdziemy kapliczek poświęconych Bogu Ojcu, czy też nowotestamentalnej Trójcy Świętej²¹, w której Ojciec ukazany jest jako stary, Syn zaś jako młody mężczyzna, a Duch Święty widnieje pod postacią gołębic. Generalnie ilość ludowych obrazów czy rzeźb, na których pojawia się Bóg Ojciec – w porównaniu z Maryją, Jezusem czy innymi świętymi – jest znikoma. Także w kapliczkach próżno szukać tego wizerunku, pojawiają się jedynie wezwania, modlitwy, akty strzeliste, inskrypcje. Z Bogiem-Ojcem – choć to centralna postać religii katolickiej – wiązało się też niewiele wierzeń ludowych. Bóg był niejako *Deus Otiosus* – odległy, oddalony, mieszkający powyżej, nieingerujący w codzienne ziemskie losy ludzkie, po stworzeniu świata osiadł w Niebie²². Niewiele ludowych modlitw czy „świętków” odnosi się do Boga Ojca, nie ma też żadnego święta związanego z Jego Osobą, w przeciwieństwie do świąt maryjnych, ściśle związanych z ludowym rokiem obrzędowym (2 lipca Matki Bożej Jagodnej, 15 sierpnia – Zielnej, 8 września – Siewnej, 2 lutego – Gromnicznej...). Przy sporej ilości objawień maryjnych, czy jesusowych, brak też – zasadniczo – objawień Boga Ojca²³.

²¹ Analizując małą architekturę sakralną na Kaszubach, trzeba jednak też pamiętać o tragicznej w skutkach okupacji niemieckiej (1939–1945). Hitlerowcy podczas działań wojennych na tych terenach zniszczyli większość zabytkowych katolickich kapliczek i krzyży. Zob. J. Walkusz, *W cieniu połamanego krzyża. Studia i szkice z dziejów Kościoła katolickiego na Pomorzu Nadwiślańskim w latach 1939–1945*, Tczew–Pelplin 1999, s. 90–100.

²² D. Olszewski, *Polska kultura religijna na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1996, s. 139.

²³ Wyjątek stanowią kontrowersyjne objawienia spisane w 1932 r. przez s. Eugenię Elisabetę Ravasio. Brak jednak w związku z nimi rzetelnego i krytycznego komentarza.

b) Syn Boży – Jezus Chrystus

Bliższa mentalności ludowej była postać Boga-człowieka, czyli Jezusa – choć z równie ambiwalentnym pomieszaniem lęku i prośby²⁴. Jak podkreśla Mircea Eliade, osoba Chrystusa, Jego nauczanie, cuda, ukrzyżowanie i zmartwychwstanie są centralnym motywem ludowego chrześcijaństwa²⁵. Jeśli chodzi o małą architekturę sakralną, Jezusowi poświęcone są:

- krzyże przydrożne (tzw. boże męki), które znajdziemy w każdej kaszubskiej wsi; ich stawianie można odczytywać jako błogosławieństwo, czy też formę konsekracji przestrzeni, co, zdaniem Mircei Eliadego, jest równoznaczne z „nowym ustanowieniem świata”, ponownym jego stworzeniem, czyli sakralną kosmogonią²⁶;
- Chrystus Król [np. Stara Kiszewa, Odry (gmina Czersk)];
- Najświętsze Serce Jezusa – odnosząca się do objawienia św. Małgorzaty Marii Alacoque z Paray-le-Monial [np. Kętrzyno (gmina Linia), Częstkowo (gmina Kościerzyna), Łąkie (gmina Lipnica), Gotelp (gmina Czersk), Borsk (gmina Karsin), Przydół (osada leśna wsi Wiele, gmina Karsin), Kliczkowy (gmina Karsin), Lubnia (gmina Brusy), Ostrzyce (gmina Somonino), Skorzewo (gmina Kościerzyna, teren przykościelny), Loryniec (gmina Kościerzyna), Kłobuczyno (gmina

Kościerzyna), Kościerzyna (przy ul. Kaplicznej), Rębiska (gmina Szemud), Gdynia Wiczlino, Dobrzewino (gmina Szemud), Kamień (gmina Szemud), Gdańsk Oliwa (przy ul. Czyżewskiego), Żelistrzewo (gmina Puck)];

- Chrystus Frasobliwy – wizerunek kojarzony zazwyczaj z południową Polską został wkomponowany także w pomorski krajobraz kulturowy [Zabrody (sołectwo Wdzydze Kiszewskie, gmina Kościerzyna), Sopot (obok Przystani Rybackiej, Sopot (park przy karczmie Koliba w Parku Północnym), Juszki (gmina Kościerzyna), Łąkie (gmina Lipnica), Stężycza (rzeźba autorstwa Cz. Birra), Garcz-Dziewcza Góra (gmina Chmielno, rzeźba autorstwa S. Śliwińskiego)];
- Jezus Miłosierny – wizerunek stworzony na podstawie obrazu zw. „Jezu, ufam Tobie”; to najnowsze kapliczki, powstające na fali kultu św. Faustyny i jej objawień o Bożym Miłosierdziu [np. Grabowo Kościerskie-Jednówka (gmina Nowa Karczma), Gdynia-Witomino (przy ul. Wrzosowej, rzeźba autorstwa S. Szwechowicza), Zwartowo (gmina Choczewo), Sasino (gmina Choczewo)].

Warto zwrócić uwagę, że w przeciwieństwie do wizerunków maryjnych, których nazewnictwo świadczy o związku z konkretnym miejscem (stąd tytułowanie poszczególnych obrazów czy figur odmiejscowo: Matka Boża „Jasnogórska”, „Ostrobramska”, „Licheńska”, „Fatimska”, „Saletyńska”, „z Lourdes”, itd.), z wizerunkami Jezusa jest inaczej. Choć istnieją objawienia, czy typy przedstawień związane z konkretnym miejscem, przeważa tytułowanie od typu („Frasobliwy”, „Pantokrator”, „Ecce Homo”),

Istnieje tylko wydawnictwo religijne: powielane notatki zakonnicy zebrane i opatrzone tytułem *Bóg Ojciec mówi do swoich dzieci*, Katowice 2016.

²⁴ H. Czachowski, *W niebie i na ziemi – sacrum w kulturze ludowej*, [w:] H. Czachowski, H. Gruszczyńska, *W niebie i na ziemi. Oblicza religijności ludowej*, Toruń 1999, s. 11, 14.

²⁵ M. Eliade, *Aspekty mitu*, przeł. P. Mrówczyński, Warszawa 1998, s. 169.

²⁶ Zob. M. Eliade, *Święty obszar i sakralizacja świata*, w: tegoż, *Sacrum, mit, historia. Wybór esejów*, wybór M. Czerwiński, przeł. A. Tatarkiewicz, Warszawa 1993, s. 67.

bądź orędzia objawienia („Jezus Miłosierny”, „Najświętsze Serce Pana Jezusa”).

c) **Święci patroni**

Poniższy przykładowy spis nie wyczerpuje oczywiście różnorodności pojedynczych kapliczkowych patronów. Do najpopularniejszych świętych w kaszubskich kapliczkach należą:

- św. Florian – patron strażaków, kapliczkę z jego figurą znajdziemy przy każdym budynku Ochotniczej Straży Pożarnej,
- św. Antoni – patron osób i rzeczy zagubionych [np. Kętrzyno (gmina Linia), Kościerzyna (przy ul. Dunikowskiego), Dąbrowa (gmina Karsin), Łubiana (gmina Kościerzyna, rzeźba z Ołtarza Papieskiego w Sopocie), Przetoczyno (gmina Szemud), Luzino, Swarzewo (gmina Puck), Kuźnica (gmina Jastarnia), Wierzchucino (gmina Krokowa)];
- św. Franciszek – patron ekologów i przyrodników [np. nad jeziorem Gwiazda koło Borowego Młyna (gmina Lipnica, rzeźba J. Chełmowskiego), Wieżyca (gmina Stężyca), Łączyńska Huta (gmina Chmielno, rzeźba F. Sychowskiego), Sianowska Huta (gmina Kartuzy), Pomieczyno (gmina Kartuzy), Kowalewo (gmina Szemud)];
- św. Jan Nepomucen – patron pól i zasiewów, chroniący przed powodzią i suszą [np. Brzeźno Szlacheckie (gmina Lipnica), Kosobudy (gmina Brusy), Juszyki (gmina Kościerzyna), Raduń (gmina Dziemiany), Stara Kiszewa, Borzyszkowo (gmina Lipnica), Borowy Młyn (gmina Lipnica), Klukowa Huta (gmina Stężyca), Mojusz (gmina Sierakowice, rzeźba autorstwa J. Głiszczyńskiej)];
- św. Józef – patron małżeństw, rodzin oraz

ludzi pracy [np. Strzępcz (gmina Linia), Wiele (gmina Karsin), wybudowanie między Wygodą a Łączyńskim Młynem (gmina Chmielno, rzeźba F. Sychowskiego), Mokre Łąki koło Sianowa (gmina Kartuzy, rzeźba z Ołtarza Papieskiego w Sopocie), Kowalewo (gmina Szemud), Luzino, Władysławowo, Darzłubie (gmina Puck), Minkowice (gmina Krokowa)];

- św. Rozalia – patronka chroniąca od zarazy [Wierzchucino (gmina Krokowa), Darzłubie (gmina Puck), Jastarnia].

4. Kapliczki maryjne²⁷

a) **Matka Boża z Lourdes (tzw. grotty maryjne)**

Jednym z najczęściej występujących typów małej architektury sakralnej na Kaszubach są tzw. grotty maryjne. Wśród analizowanych przeze mnie kapliczek przynajmniej 45 było tego typu. Wzorcem dla nich jest Grota Massabielle w Lourdes – miejsce słynnych objawień, których doświadczała czternastoletnia Bernadeta Soubirous. Wznoszenie tego typu kapliczek można rozumieć jako reaktualizację wydarzeń z XIX-wiecznej Francji, próbę przywołania uświęconego miejsca oraz kontekstu orędzia w swoim *orbis interior*. Budowane z kamieni polnych i oplecione roślinnością kapliczki mają imitować oryginał. Wewnątrz umieszcza się najczęściej kopię figury Matki Bożej z Lourdes (młoda Maryja z różańcem w dłoniach, bez Dzieciątka, ubrana w białą suknię przepasaną błękitną szarfą) oraz św. Bernadety. Niekiedy ikonosferę uszczegóławia się dodając źródółko, którego wzorem jest źródło

²⁷ Aktualnie wśród kaszubskich kapliczek maryjnych przeważają wizerunki kupowane na odpustach parafialnych, jarmarkach i w sanktuariach, natomiast rzadziej spotykane są rzeźby autorstwa miejscowych artystów.

wody odkryte przez francuską wizjonerkę w tylnej części Massabielskiej Groty; czasem jest to jedynie namalowana niebieska strużka – jak w Brodnicy Dolnej (gmina Kartuzy), innym razem doprowadzony sztuczny strumyk – jak przy grocie wzniesionej w 1992 roku na posesji przy ul. Sędzickiego w Gdyni Kamiennej Górze. Inne przykłady grot maryjnych z wiernie dopracowanymi szczegółami znajdziemy m.in. przy parafialnym kościele w Strzeczcu (gmina Linia) oraz w Żelistrzewie przy ul. Puckiej (gmina Puck), czy w Niepocołowicach przy posiadłości pp. Czajów (gmina Linia).

Architektura grot ewoluuje, powstają różne ich warianty, coraz bardziej odchodzące od surowego oryginału. Zdarzają się wersje bardziej uładzone, zbudowane z równo ociosanych kamieni (jak w Bojanie, gmina Szemud), do niektórych dodano kamienny postument (jak w Gościnnie przy ul. Torowej, gmina Wejherowo), czy też na wzór tradycyjnych kapliczek przeszkłono wnękę (jak w Żelistrzewie przy ul. Kwiatowej, gmina Puck czy w Mechelinkach przy ul. Szkolnej, gmina Kosakowo). W Krakulicach (gmina Wicko) znajdziemy połączenie groty i kapliczki skrzynkowej stojącej na betonowym postumencie.

Również wizerunki lokowane w grotach coraz rzadziej odnoszą się do standardowego przykładu. Oprócz tradycyjnej Matki Bożej z Lourdes fundatorzy umieszczają prawie wszystkie typy ikonograficzne: Matka Boża Orędowniczka (Matka Miłosierdzia), Niepokalane Serce Maryi, Matka Boża Róża Mistyczna (Róża Duchowna), Matka Boża Licheńska, Matka Boża Saletyńska, Matka Boża z Góry Karmel (tzw. Matka Boża Szkaplerzna), Matka Boża Fatimska, a nawet Pieta oraz jedna z najwcześniejszych: Niepokalana z Dzieciątkiem,

czyli Madonna w królewskich szatach, z koroną na głowie, berłem w ręku oraz małym Jezusem na ramieniu (wizerunek ten był popularny do XIX wieku, a więc do czasu objawień w Lourdes).

b) Matka Boża z Medziugorie (*Gospa*)

Coraz częściej i wbrew dystansowi watykańskiej Kongregacji Nauki Wiary pojawiają się na Kaszubach kapliczki z figurą *Gospy* (chorw. „Pani”) – odnoszące się do trwających od 1981 roku objawień maryjnych z Medziugorie (Bośnia i Hercegowina, dawna Jugosławia). Status tych widzeń nie jest rozstrzygnięty, a na pewno – jak dotąd – nie są one oficjalnie uznane przez Kościół rzymskokatolicki²⁸. Przypomnijmy: sześćcioro dzieci (Mirjana Dragičević-Soldo, Ivanka Ivanković-Elez, Vicka Ivanković-Mijatović, Ivan Dragičević, Marija Pavlović-Lunetti, Jakov Čolo) przebywających na wzgórzu Crnica koło wsi Medziugorie zobaczyło tajemniczą, świetlistą kobietę w bieli. Postać ta nawoływała m.in. do pokoju i modlitwy. Od tamtego czasu rzekome objawienia trwają nieprzerwanie, a każdego 25 dnia miesiąca przekazywane jest orędzie maryjne przez jedną z wizjonerek.

Kapliczki poświęcone *Gospie* (zwanej też Matką Bożą Królową Pokoju) znajdziemy

²⁸ Dopiero w maju 2019 roku papież Franciszek zezwolił oficjalnie na organizowanie pielgrzymek do Medziugorie. Watykański rzecznik prasowy Alessandro Gisotti poinformował przy tym, że nie należy tej decyzji interpretować jako uznania domniemanych objawień, które wymagają dalszych badań ze strony Kościoła. To samo podkreśla wizytator Stolicy Apostolskiej dla Medjugorie abp Henryk Hoser, wskazując, że pielgrzymki do Medziugorie nie są związane z rzekomymi objawieniami, a z modlitewnym wymiarem miejsca, zob. Beata Zajączkowska, *Papież zezwolił na pielgrzymki do Medjugorie*, 13.05.2019, *Vatican News*, dostęp online: <<https://www.vaticannews.va/pl/papiez/news/2019-05/papiez-franciszek-medjugorie-pielgrzymki.html>>; [19.06.2019].

w Robakowie przy ul. Dworskiej (gmina Luzino), w Zaworach (gmina Chmielno, tu na postumencie wyryto łąciński napis: *Omni die dic Mariae*, czyli „Dnia każdego wysławiaj Marię”), w Pałubicach (gmina Sierakowice), w Rumi przy ul. Włókienniczej, w Wiślanach (gmina Parchowo), a także w Karwi przy ul. Wojska Polskiego (gmina Władysławowo), wzniesiona dla upamiętnienia dnia, w którym syn fundatorki wstąpił do seminarium duchownego.

Ten rodzaj małej architektury sakralnej to wyraz najnowszej pobożności maryjnej, wszystkie kapliczki z wizerunkiem Matki Bożej z Medziugorie powstały po 2000 roku. Wierni licznie i chętnie pielgrzymują do Sanktuarium Królowej Pokoju, skąd przywożą charakterystyczne (białe bądź polichromowane) figurki medziugorskiej Pani, zaprezentowanej zgodnie z wizjami jako młoda, smukła kobieta w powiewającej szacie.

c) Matka Boża Brzemienna

Kolejnym inspirowanym mariofanią wizerunkiem kapliczkowym jest polichromowana, drewniana rzeźba Matki Bożej Brzemiennej z ceglanej kapliczki w Gdańsku Matemblewie. Objawienie związane z figurą datowane jest na drugą połowę XVIII wieku. Pewnym srogim, zimowym wieczorem okoliczny stolarz imieniem Stanisław musiał udać się z Matarni do Gdańska (ok. 10 km), by sprowadzić lekarza-położnika do swojej rodzącej żony, której stan się pogarszał. Przez surowe warunki pogodowe droga okazała się nie do pokonania. Przebijając się przez śnieżne zasypy mężczyzna stopniowo tracił siły. W końcu, całkowicie wyczerpany ukląkł na drodze i zaczął się żarliwie modlić o ratunek dla siebie i zdrowie dla żony oraz

mającego się narodzić dziecka. Po chwili ujrzał łunę światła, z której wyłoniła się brzemienna kobieta. Piękna zjawa oznajmiła mu, że jego żona szczęśliwie urodziła. Stolarz wrócił więc do domu, w którym zgodnie z zapowiedzią zastał żonę i nowo narodzonego potomka zdrowych. Małżonka opowiedziała mu, że w porodzie pomogła jej nieznana akuszerka. Oboje skojarzyli tajemniczą postać z Matką Bożą. O cudzie świeżo upieczony ojciec powiadomił oliwskich cystersów. Ci zaś postanowili uczcić nadzwyczajne wydarzenie stawiając kapliczkę z figurą wykonaną według opisanego przez stolarza wizyjnego wizerunku Świętej Panny²⁹. Tak mówi legenda, tymczasem rzeźba w Matemblewie prezentuje w istocie Maryję jako Madonnę Apokaliptyczną³⁰. W modrzewiowej statui ukazano wizję z Księgi Rodzaju (kobieta depcze łeb węża, który owija się wokół globu) oraz z Apokalipsy św. Jana (głowę postaci okala gwiazdzisty wieniec, zaś pod jej stopą znajduje się sierp księżycy). Maryja ma szaty i insygnia królewskie: purpurową, zdobioną złoceniami suknię, ciemnoniebieski płaszcz oraz koronę, w dłoni zaś trzyma liliję. Kształt jej sylwetki wskazuje na stan błogosławiony. Trzeba dodać, że kapliczka ta jest dobrze znana okolicznej ludności. 78-letnia mieszkanka³¹ pobliskiego Rębiechowa zapytana o wizerunek matemblewski zwróciła moją uwagę na związane z porodem detale rzeźby: białe płótno oraz podwinięte rękawy Świętej Panny. Mimo to figury Matki Bożej Brzemiennej pozostają rzadkim zjawiskiem

²⁹ H. i Sz. Szemrajowie, *Matka Boża Brzemienna czeka na ciebie*, Gdańsk 1988, s. 7–14.

³⁰ Apokaliptyczna wizja św. Jana Apostoła: „Potem wielki znak się ukazał na niebie: / Niewiasta obleczona w słońce / i księżyc pod jej stopami, / a na jej głowie wieniec z gwiazd dwunastu. / A jest brzemienna [...]” (Ap 12,1–2).

³¹ Data rozmowy: maj 2015.

w kaszubskiej małej architekturze sakralnej. Miejsca poświęcone ciężarnej Marii są doprawdy nieliczne; w wyniku rekonesansu zlokalizowałam zaledwie trzy, przy czym każda z umieszczonych tam rzeźb prezentuje inną wizję.

Pierwsza z nich znajduje się na posesji rodziny Wrese w Osłoninie (gmina Puck). Jest to około stuletnia polichromowana rzeźba umieszczona w przeszklonym z czterech stron wnętrzu dwukondygnacyjnej kapliczki. Postać ma złożone do modlitwy dłonie, a korona i złożone szaty wskazują na jej królewską godność. Pobieźnie trudno ocenić, że to figura Matki Bożej Brzemiennej. Gdy się przyjrzymy zauważymy jednak, że sylwetka Maryi nie jest smukła jak na większości rzeźb – ma wyraźnie szersze kształty, a ciążową krągłość uwydatnia spięta pod pełnymi piersiami jasnobłękitna suknia.

Drugim znaleziskiem jest wyrzeźbiona w drewnie kapliczka autorstwa Adama Szczepanika³². Od 1998 roku stoi ona na terenie kościoła pw. Matki Bożej Królowej Polski w Sominach (gmina Studzienice). Wnęką na figurę jest wydrążony pień drzewa zwieńczony dachem. Maryja krzyżuje dłonie na sercu, a u jej stóp zakrytych błękitną suknią widnieje sierp księżyca. Rzeźbę można zaliczyć do typu Madonny Apokaliptycznej, jednak w przeciwieństwie do figury matemblewskiej, tej z Somin brak gwiazdowego wieńca; nie widać w niej też symptomów ciąży jak w przypadku Matki Bożej z kapliczki w Osłoninie. Na postumencie

wygrawerowano za to napis: „M. B. Brzemienna”, wskazujący, do jakiego wizerunku kapliczka się odnosi.

Trzecim miejscem poświęconym ciężarnej Madonnie jest Białogóra (gmina Krokowa). Przy tutejszym kościele pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny stoi wzniesiona w 2001 roku kapliczka eksponująca białą figurę. Wyrzeźbiona postać obiera dłońmi obejmuje zaokrąglony brzuch; na jej twarzy odmalowuje się modlitewne skupienie. Inskrypcja na granitowej tablicy głosi: „Matko Boża Brzemienna dziękujemy za każdy dar życia. Bądź siłą dla Matek oczekujących potomstwa. Weź w opiekę nasze rodziny i prowadź je do swego syna. Wotum wdzięczności Matce Bożej na początku trzeciego tysiąclecia. Rodzina Parafialna oraz wypoczywający w Białogórze”.

d) Matka Boża Siewna

Bodaj jedyna tego typu kapliczka znajduje się w Kłaninie. Maryja zaprezentowana jest tu w klasycznych barwach bieli i błękitu, maforion i przepasana suknią wzbogacone są o siewnik, do którego postać sięga dłonią wyciągając ziarna. Kapliczka powstała w 1939 roku. Poświęcono ją 15 sierpnia (w dniu Matki Bożej Zielnej – czyli Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny)³³, mimo że święto Matki Bożej Siewnej (ludowa nazwa święta Narodzin Matki Bożej) przypada 8 września. Kłanińska rzeźba przetrwała wojnę dzięki zapobiegliwym i odważnym mieszkańcom, którzy zawczasu ukryli figurę przed niszczycielskim działaniem nazistów.

³² Adam Szczepanik (ur. 1941 r.) – twórca ludowy, rzeźbiarz, muzyk i budowniczy ligawek i trąbit. Mieszka w Wólce Grodzkiej, koło Grodziska Mazowieckiego, gdzie kontynuuje działalność artystyczną ojca – Ludwika, zob. *Mazowiecki Szlak Tradycji*, online: <<http://www.mazowieckiszlaktradycji.com/poi-lista/adam-szczepanik>>; [19.06.2019].

³³ Święto Matki Bożej Zielnej to w kalendarzu ludowym zwyczajowy termin zakończenia żniw, zob. B. Ogrodowska, *Święta polskie. Tradycja i obyczaj*, Warszawa 1996, s. 281–286.

W polskiej tradycji ludowej Matka Boża jest czczona jako patronka jesiennych zasiewów. Święto jej narodzin zamykało cykl upraw rolnych i rozpoczynało następny: po nim zaczynała jesienną orkę i siew zbóż ozimych. By zapewnić urodzaj, ziarna siewne mieszano z ziarnem wyłuskany z wieńca dożynkowego, lub z kłosów, które wraz z ziołami święcono podczas uroczystości 15 sierpnia³⁴.

e) Matka Boża Zielna

Matce Bożej Zielnej poświęcone są dwie kapliczki wyrzeźbione w drewnie przez kaszubskiego artystę ludowego Józefa Chełmowskiego³⁵. Pierwsza z nich, wykonana w 1985 roku, stoi na posesji pp. Puzdrowskich w Bukowie koło Sierakowic. Na drewnianym słupie, na którym stoi oszklona i zadaszona skrzynka zwieńczona krzyżem, umieszczono tabliczkę z łacińską inskrypcją *Sancta Maria Herbae*. Wewnątrz kapliczki znajduje się niewielkich rozmiarów polichromowana rzeźba Maryi, która została przedstawiona w stroju przypominającym ludowy: niebieska koszula z zieloną kamizelką oraz biała spódnica ze zdobieniami w formie gwiazd i słońc.

³⁴ Zob. tamże, s. 303. O pomorskich obrzędach związanych z Matką Bożą Zielną i Siewną, zob. B. Stelmachowska, *Rok obrzędowy na Pomorzu*, Gdynia 2016, s. 192–193, 197.

³⁵ Józef Chełmowski (1934–2013) z Brus koło Chojnic to jeden z najbardziej oryginalnych ludowych artystów kaszubskich, rzeźbiarz, malarz na szkle i płótnie, twórca instrumentów muzycznych, pszczelarz, twórca rzeźbionych uli figuralnych i twarzowych, konstruktor maszyn, kustosz swojego prywatnego muzeum, filozof-samouk, myśliciel, profeta i moralista, zob. J. Borzyszkowski, *Józef Chełmowski (1934–2013) – wybitny twórca ludowy, rzeźbiarz, malarz – na szkle i płótnie, konstruktor, kolekcjoner, pszczelarz i filozof*, „Acta Cassubiana” 2013, t. 15, s. 433–440; T. Siemiński, *Józef Chełmowski. Człowiek renesansu*, Bytów 2002, s. 2. Zob. też: T. Siemiński, *Józef Chełmowski. Portret artysty i człowieka*, Bytów 1995; T. Siemiński, *Józef Chełmowski*, Bytów 2008; *Pasieka wyobraźni. O twórczości Józefa Chełmowskiego. Monografia zbiorowa*, red. D. Kalinowski, T. Siemiński, Brusy–Bytów–Gdańsk 2017.

Figurka w prawej dłoni trzyma lilie, w lewej zaś kłosy³⁶.

Druga to prawie pięciometrowa drewniana kapliczka słupowa z dwuspadowym daszkiem. Wykonana została przez artystę w 2002 roku (o czym świadczy wyrzeźwany podpis: „J. Chełmowski Brusy 2002”). Dzieło znajduje się w małej osadzie o nazwie Płęšno (gmina Chojnice) na terenie Kempingu nad Brdą należącym do pp. Borzyszkowskich³⁷. Płaskorzeźbiona Matka Boża Zielna trzyma w dłoniach chustę, niby siewnik, z kolorowymi kwiatami i ziołami; głowę postaci otacza zabarwiony na żółto nimb; zielona suknia ozdobiona jest wyrzeźwanymi kwiatkami. Nad Maryją znajduje się anioł ze złożonymi do modlitwy rękoma. Na postumencie artysta umieścił napis: *Contra vim Mortis non est Medicamen in Hortis* („Przeciwko sile śmierci nie ma lekarstwa w ogrodach”).

f) Matka Boża Bolesna

Wspomnienie liturgiczne Matki Bożej Bolesnej przypada 15 września, nie ma ono jednak odpowiednika w kalendarzu ludowym (co nie oznacza, że motyw ten nie pojawia się w ludowej religijności, przeciwnie – znajdziemy ją także w kilku kapliczkach). W ikonografii Matkę Bożą Bolesną przedstawia się na kilka sposobów: jako stojącą pod krzyżem Chrystusa, bądź w formie Piety (Maryja trzymająca martwego Jezusa) lub z mieczem, który przebija jej pierś/serce (w niektórych wariantach pojawia się siedem mieczy).

Ukrytą w leśnej gęstwinie zabytkową kapliczkę poświęconą Matce Bożej Bolesnej

³⁶ Zob. J. Borzyszkowski, A. Klejna, *Boże Męki. Krzyże i kapliczki przydrożne na Kaszubach*, Gdańsk–Pelplin 2004, s. 249.

³⁷ Zob. tamże, s. 123.

znajdziemy przy drodze między Szemudem a Wejherowem. W jej wnętrzu stoi polichromowana figura; nie odnosi się ona jednak do żadnego z powyższych motywów ikonograficznych. Postać ukazana jest jako starsza kobieta z włosami schowanymi pod białym szalem, jej ciemnoniebieski płaszcz okrywa białą suknię. Maryja do swojego serca przykłada cierniową koronę Chrystusa – znak męki jej syna, streszczający prawdę o cierpieniu Wcielonego Boga, ale i jej samej jako Jego Matki. Gest złożonych na piersi rąk to znak zależności, oddanie i cześć, w tym wypadku powierzenie się woli Bożej.

Inna przedwojenna kapliczka poświęcona Matce Bożej Bolesnej znajduje się w Gliśnie Wielkim (gmina Lipnica). W tym wariacie figura prezentuje kobietę w czerwonej sukni (kolor ten wskazywać może na miłość, życie, ale i ofiarę – jako symbol cierpienia) i błękitnym maforionie okrywającym włosy. Oczy postaci są zamknięte, dłonie złożone na piersiach, jej serce przebija miecz. Wizerunek ten odnosi się do prorocтва wypowiedzianego przez starca Symeona do Maryi podczas ofiarowania Jezusa w świątyni. Czytamy o tym w Ewangelii św. Łukasza: „Symeon zaś błogosławił Ich i rzekł do Maryi, Matki Jego: «Oto Ten przeznaczony jest na upadek i na powstanie wielu w Izraelu, i na znak, któremu sprzeciwiać się będą. A Twoją duszę miecz przeniknie, aby na jaw wyszły zamysły serc wielu»” (Łk 2, 34–35). Starzec przepowiedział Maryi cierpienie.

Do Piety symbolicznie nawiązuje wykuta w kamieniu kapliczka stojąca przy drodze Wygoda-Chmielno, na granicy Borzestowskiej Huty i Lipowca. Jej fundatorem była Gmina Chmielno i Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, zaś autorem – Witold Bobrowski z Głodnicy. Rzeźba nie jest figuralna,

to stojący na podwyższeniu kamień z dostosowanym do jego kształtu prostym reliefem. Całość chroni metalowy daszek zwieńczony krzyżem. Wzniesiono ją w 1989 roku, w pięćdziesiątą rocznicę II wojny światowej, ku pamięci działaczy Tajnej Organizacji Wojskowej Gryf Pomorski oraz wszystkich, którzy wspierali, karmili i chronili bojowników o wolność Pomorza. Kapliczka stoi niedaleko ich głównej kwatery³⁸.

Klasycznie rzeźbioną Pietę wraz z drewnianym krzyżem znajdziemy w Jamnowskim Młynie koło Parchowa. Pod kamienną figurą Matki Bożej trzymającej w ramionach martwego Jezusa, na betonowym postumencie znajdziemy wezwanie modlitewne: „Matko Bolesna módl się za nami”. Kapliczka wybudowana została na rozstaju dróg w 1928 roku.

g) Matka Boża Księgi (*Madonna del Libro*)

Ten bardzo rzadko prezentowany temat znajdziemy w drewnianej, przymocowanej do drzewa kapliczce usytuowanej na terenie gościńca „Helena” w Brodnicy Dolnej, nad Jeziorem Ostrzyckim. Jej twórcą jest gdański rzeźbiarz Józef Nadrowski. Figura przedstawia siedzącą Matkę Bożą, która trzyma na kolanach małego Jezusa. Obie postaci podtrzymują otwartą księgę, ale wpatrzone są w niebo. Księga – centralny punkt dzieła – może być aluzją do *Godzinek ku czci Najświętszej Marii Panny*, bądź do liturgii godzin (brewiarza), może też odnosić się do Słowa Bożego (Ewangelii) – jak w rzeźbie z drewnianej kapliczki w Gowidlinie (gmina Sierakowice). Gowidlińska figura prezentuje stojącą Maryję trzymającą oburącz Dzieciątka Jezus, które w lewej

³⁸ J. Borzyszkowski, A. Klejna, *Boże Męki...*, dz. cyt., s. 182.

dłoni dzierży zamkniętą księgę, w prawej zaś kwiat lilii. Brodnicka kapliczka Madonny jest umieszczona pomiędzy innymi ozdobami (stare wozy, drewniane taczki pełniące funkcję kwietnika, etc), całość tworzy zatem osobliwe *genius loci*, powodując, że nie od razu ujawnia się jej modlitewne przeznaczenie.

Podsumowanie

Silnie rozwinięty na Kaszubach kult maryjny odzwierciedla się w przydomowych i przydrożnych kapliczkach. I choć charakter tych sakralnych przedstawień nie jest intencjonalnie artystyczny (autorski), z antropologicznego punktu widzenia ich treść, cele i motywacje³⁹, a także ich wartość ekspozycyjna są niezmiernie interesujące; stanowią bowiem wyraz autonomicznego bycia we wspólnocie Kościoła. Kapliczki to dla wiernych jedna z nielicznych możliwości wypowiedzenia się religijnego poza kontrolą kleru (choć nie bez ich wpływu na religijne wyobrażenia). Stanowią dla świeckich przestrzeń samodzielnego działania o wymiarze sakralnym, w przeciwstawie (choć nie w świadomej kontrze) wobec ograniczających do biernego udziału oficjalnych uroczystości kościelnych. To zresztą nie tylko prowadzone modlitwy, czy opieka nad obiektem, lecz także wybór wizerunku oraz zdobień, projektowanie sakralnej ikonosfery według własnego gustu, wrażliwości religijnej, na swoich zasadach i w swojej przestrzeni. To wierni ostatecznie decydują „w terenie” o kulcie danego dogmatu, czy „prawdziwości” objawień.

Kapliczki ukazują więc prywatną pobożność świeckich, ich wyobraźnię sakralną oraz zindywidualizowaną religijną ekspresję twórczą (coraz częściej pojawiają się w prywatnych przydomowych ogródkach). Nadal pozostają jednym z ważniejszych sposobów wyrażania pobożności, nawet jeśli ich budowa coraz mniej wynika z potrzeby miejsca do modlitwy (przy większości kapliczek przydomowych czy też tych, budowanych przy leśnych drogach nie odbywają się nabożeństwa majowe czy październikowe). Motywacje ich powstania mogą wynikać za to z nieortodoksyjnej potrzeby uświęcania przestrzeni, znanej z badań nad przestrzenią w kulturze tradycyjnej prowadzonych przez Ludwika Stommę⁴⁰. Kapliczki są punktami sakralizującymi *orbis interior* („świat nasz”) przez nawiązanie do świętego *orbis exterior* – rozumianym jako zaświato-we *sacrum*.

* * *

Bacząc na ograniczony charakter artykułu, niniejszy krótki przegląd kaszubskich kapliczek jest raczej inspiracją do refleksji nad wrażliwością religijną Kaszubów, bodźcem do przyjrzenia się wyobrażeniom sakralnym i ich realizacjom, niż monografią i regularnym spisem i opisem. To zachęcająca do dalszego namysłu próba podniesienia starego tematu w nowych warunkach: w dobie masowej produkcji dewocjonałów, indyferencji religijnej oraz przemian w pojmowaniu kategorii ludowości.

³⁹ Zob. H. Belting, *Obraz i kult. Historia obrazu przed epoką sztuki*, przeł. T. Zatorski, Gdańsk 2010.

⁴⁰ L. Stomma, *Antropologia kultury wsi polskiej XIX wieku*, Warszawa 1986.

BIBLIOGRAFIA

- Bednarek, A., *Przedstawić Tajemnicę. Ikonosfera i ikonografia kaszubskich kapliczek maryjnych – analiza wybranych przykładów*, w: *Mała architektura sakralna Kaszub. Perspektywa antropologiczna*, red. K. Marciniak, Muzeum Narodowe w Gdańsku, Gdańsk 2016, s. 181–195.
- Belting, H., *Antropologia obrazu. Szkice do nauki o obrazie*, przeł. Mariusz Bryl, Universitas, Kraków 2012.
- Belting, H., *Obraz i kult. Historia obrazu przed epoką sztuki*, przeł. T. Zatorski, wyd. Słowo/Obraz Terytoria, Gdańsk 2010.
- Borzyszkowski, J., Klejna, A., *Boże Męki. Krzyże i kapliczki przydrożne na Kaszubach*, Instytut Kaszubski, Bernardinum, Gdańsk-Pelplin 2004.
- Borzyszkowski, J., *Józef Chełmowski (1934–2013) – wybitny twórca ludowy, rzeźbiarz, malarz – na szkłe i płótnie, konstruktor, kolekcjoner, pszczelarz i filozof*, „Acta Cassubiana” 2013, t. 15, s. 433–440.
- Borzyszkowski, J., *Rola kultu maryjnego w małych wspólnotach etniczno-kulturowych na przykładzie społeczności kaszubskiej*, [w:] J. Borzyszkowski, *Z dziejów kościoła katolickiego na Kaszubach i Pomorzu w XIX i XX wieku*, Instytut Kaszubski, Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „Bernardinum”, Gdańsk-Pelplin 2000.
- Borzyszkowski, J., *Sanktuaria maryjne Pomorza w diecezji chełmińskiej – legenda, tradycja i historia*, w: J. Borzyszkowski, *Z dziejów kościoła katolickiego na Kaszubach i Pomorzu w XIX i XX wieku*, Instytut Kaszubski, Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „Bernardinum”, Gdańsk-Pelplin 2000, s. 236–269.
- Cichosz, W., Urbanowicz-Pluto, L., *Kaszubi i Królowa ich serc: Madonna Sianowska i Swarzewska*, „Studia Gdańskie” 2010, nr 27, s. 119–129.
- Czachowski, H., *W niebie i na ziemi – sacrum w kulturze ludowej*, [w:] H. Czachowski, H. Gruszczyńska, *W niebie i na ziemi. Oblicza religijności ludowej*, Muzeum Etnograficzne im. Marii Znamierowskiej-Prufferowej w Toruniu, Toruń 1999.
- Czarnowski, S., *Kultura religijna wiejskiego ludu polskiego*, w: tegoż, *Dzieła*, t. 1: *Studia z historii kultury*, PWN, Warszawa 1956.
- Eliade, M., *Aspekty mitu*, Wydawnictwo KR, przeł. P. Mrówczyński, Warszawa 1998.
- Eliade, M., *Święty obszar i sakralizacja świata*, [w: M.] Eliade, *Sacrum, mit, historia. Wybór esejów*, wybór M. Czerwiński, przeł. A. Tatarkiewicz, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1993.
- Kowalski, J.W., *Świat mnichów i zakonów*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1987.
- Kult Matki Bożej na Kaszubach i Pomorzu. Studia nad kulturą religijną Kaszubów i Pomorzan*, red. G. A. Kustusz, B. J. Sołtyski, Urząd Miasta, Wejherowo 1999.
- Lange, T. W., *Stavkirker. Norweskie kościoły słupowe*, Muzeum Narodowe w Gdańsku, Gdańsk 2015.
- Mała architektura sakralna Kaszub. Perspektywa antropologiczna*, red. K. Marciniak, Muzeum Narodowe w Gdańsku, Gdańsk 2016.
- Mazurek, M., *Rola pielgrzymek w kształtowaniu tożsamości kaszubskiej*, „Colloquium” 2015, nr 3, 134.

- Mordawski, J., *Geografia współczesnych Kaszub*, [w:] J. Borzyszkowski, J. Mordawski, J. Treder, *Historia, geografia, język i piśmiennictwo Kaszubów. Historia, geografia, jãzëk i pismienizna Kaszëbów*, red. J. Mordawski, przeł. J. Treder, Wydawnictwo M. Rożak, Instytut Kaszubski, Gdańsk 1999.
- Obracht-Prondzyński, C., *Kaszubi dzisiaj. Kultura – język – tożsamość*, Instytut Kaszubski, Gdańsk 2007.
- Ogrodowska, B., *Święta polskie. Tradycja i obyczaj*, Wydawnictwo Alfa, Warszawa 1996.
- Olszewski, D., *Polska kultura religijna na przełomie XIX i XX wieku*, Instytut Tomistyczny Ojców Dominikanów, PAX, Warszawa 1996.
- Ostańce prósb*, red. M. Meller, W. Elwart, Muzeum Narodowe w Gdańsku, Gdańsk 2011.
- Pasieka wyobraźni. O twórczości Józefa Chełmowskiego. Monografia zbiorowa*, red. D. Kalinowski, T. Siemiński, Brusy-Bytów-Gdańsk 2017.
- Perszon, J., *Rodzina – środowiskiem wiary? Pobożność maryjna młodych Kaszubów*, w: tegoż, *Kaszubi. Tożsamość. Rodzina*, Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, Gdańsk 2015, s. 53–92.
- Pomorze – mała ojczyzna Kaszubów. Historia i współczesność*, red. J. Borzyszkowski, D. Albrecht, przeł. P. Żwak, B. Ollech, Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, Instytut Kaszubski, Gdańsk–Lubeka 2000.
- Ravasio, E.E., *Bóg Ojciec mówi do swoich dzieci*, wyd. Vox Domini, Katowice 2016.
- Samp, J., *Madonna na spienionej fali*, [w:] J. Samp, *Mitopeje Pobrzeża Bałtyku*, Wydawnictwo Marpress, Gdańsk 2009.
- Seweryn, T., *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1958.
- Siemiński, T., *Józef Chełmowski*, Bytów 2008.
- Siemiński, T., *Józef Chełmowski. Człowiek renesansu*, Brusy: Urząd Miejski Bytów, Bytów: Muzeum Zachodnio-Kaszubskie, Bytów 2002.
- Siemiński, T., *Józef Chełmowski. Portret artysty i człowieka*, Muzeum Zachodnio-Kaszubskie, Bytów 1995.
- Siemiński, T., *„Rajskie ogrody” w ikonosferze wsi kaszubskiej. Synkretyczna forma kultury potocznej*, Wydawnictwo Jasne, Pruszcz Gdański 2010.
- Siemiński, T., *Siła obrazów i symboli: dziedzictwo wizualne Kaszub*, „Acta Cassubiana” 2016, nr 18, s. 43–62.
- Stelmachowska, B., *Rok obrzędowy na Pomorzu*, Region, Gdynia 2016.
- Stencel, E., Szczepiński M., *Sanktuarium Matki Bożej Kościerskiej Królowej Rodzin*, wyd. Bernardinum, Pelplin 2003.
- Stomma, L., *Antropologia kultury wsi polskiej XIX wieku*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1986.
- Szemrajowie, H. i Sz., *Matka Boża Brzemienna czeka na ciebie*, Sanktuarium Maryjne w Gdańsku-Matemblewie, Gdańsk 1988.
- Tokarska-Bakir, J., *Obraz osobliwy. Hermeneutyczna lektura źródeł etnograficznych. Wielkie opowieści*, Universitas, Kraków 2000.
- Walkusz, J., *W cieniu połamanego krzyża. Studia i szkice z dziejów Kościoła katolickiego na Pomorzu Nadwiślańskim w latach 1939–1945*, Tczew–Pelplin 1999.
- Więckowiak, J., *Madonny Pomorskie*, wyd. Bernardinum, Pelplin 2009.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

Ikonosfera, [w:] *Słownik Języka Polskiego PWN*, dostęp online: <<https://sjp.pwn.pl/sjp/ikonosfera;2561192.html>>.

Matka Boska Sianowska. Królowa Kaszub (sanktuarium Sianowo), dostęp online: <www.sanktuarium-sianowo.pl/historia-sanktuarium.html>.

Mazowiecki Szlak Tradycji, dostęp online: www.mazowieckiszlaktradycji.com/poi-lista/adam-szczepanik>.

Ostańce Prób, online: <www.mapakapliczek.pl> (strona aktualnie niedostępna).

Ostańce Prób, online: <www.youtube.com/user/ostanceprosb>.

Zajączkowska, B., *Papież zezwolił na pielgrzymki do Medjugorie*, 13.05.2019, *Vatican News*, dostęp online: <<https://www.vaticannews.va/pl/papiez/news/2019-05/papiez-franciszek-medjugorie-pielgrzymki.html>>.

God out in the Field. The Iconosphere of the Kashubian Shrines

(Summary)

The article focuses on the Kashubian small sacred architecture. Out in the field God has a face of the Blessed Virgin Mary (most of the shrines are dedicated to Mary, mother of Jesus). The interpretation of the chapels' iconosphere is inspired by Hans Belting's theory. Their decorations and iconographic motifs are understood as a specific medium

of beliefs, norms and social activities. Focusing on their communicative aspect allows to see the religious sensitivity and imagination of the founders and builders which is shown in the shrines.

Key words: iconosphere, shrines, religiosity, Kashubians, Marian devotion

AGNIESZKA

BEDNAREK-BOHDZIEWICZ:

dr, etnolog i literaturoznawca, autorka rozprawy doktorskiej pt. *Homo Capax, Capax Hominis. Z problematyki antropologicznej w późnej twórczości Adama Mickiewicza*. Pracy przyznano Nagrodę Wydawnictwa Uniwersytetu Gdańskiego dla

Wyróżniających się Prac Doktorskich. Planowany rok wydania – jesień 2019. Autorka prowadzi badania z zakresu etnologii Kaszub. Interesuje się kulturą symboliczną, zwłaszcza religijnością (szczególnie w perspektywie postsekularnej). Publikowała w tomach zbiorowych, a także w czasopismach naukowych.